

IWONA JAZUKIEWICZ

AKTUALNOŚĆ ZAŁOŻEŃ WARSTWICOWEJ TEORII WYCHOWANIA STEFANA KUNOWSKIEGO

Natura przychodzącego na świat człowieka jest na tyle bogata, że stanowi potencjał rozwoju osobowego. Potencjał ten tworzy możliwość poznawania, którego źródłem jest rozum, możliwość decydowania, którego źródłem jest wolna wola, a także zdolność do uczuć wyższych (uczuciowość umożliwia emocjonalne odniesienie się do przedmiotu poznania i dążenia). Te atrybuty są niezbywalne i decydują o godności człowieka jako osoby. Człowiek zawsze jest osobą. Według Ericha Fromma, który łączył znanstwo filozofii, psychologii, socjologii i pozostawił istotne przesłanki dla myślenia pedagogicznego, jedyna droga do osiągnięcia powodzenia w sztuce życia prowadzi przez twórcze wykorzystanie własnej potencjalności, przez wydatkowanie wszystkich swoich mocy (Fromm, 2000, s. 179). Trud własnego rozwoju jest więc nierozłączny z samospelnieniem, postrzeganym jako powód i warunek szczęśliwości. Rozwojowi nadano też status powszechnego prawa, stwierdzając, że człowiek musi się rozwijać, aby istnieć (Tischner, 2000, s. 71) oraz, że przemiana człowieka staje się koniecznością wynikającą z samego bycia (Heidegger, 1977, s. 150). Brak starań o własny rozwój można więc umieścić poza normalnością, jest on unikaniem bądź osłabianiem przez osobę sił, na których opiera się jej życiowe spełnienie. Świadoma bierność lub destrukcyjność w pełnej aktualizacji swoich możliwości rozwojowych jest patologią, jest niezgodna z rozumną naturą człowieka i zasługuje na miano perwersji.

Pedagogiczne potwierdzenie tej prawidłowości można znaleźć w teorii wypracowanej przez Stefana Kunowskiego. W najbardziej znanym dziele tego pedagoga,

Podstawach współczesnej pedagogiki, znajduje się jej „wyjściowe założenie”: „[...] pedagogika jako nauka o wszechstronnym rozwoju człowieka musiała wypracować teorię, która łączy w sobie wszystkie możliwości rozwojowe ludzi” (Kunowski, 1996, s. 194). Według Kunowskiego jest nią tzw. warstwicowa teoria wychowania. Celem artykułu jest uzasadnienie tezy, że aktualność założeń tej teorii jest potwierdzeniem psychologiczno-pedagogicznej prawidłowości dotyczącej związku rozwoju i wychowania człowieka z jego samospelnieniem, postrzeganym jako powód i warunek szczęśliwości. Dla uzasadnienia tezy przywołana zostanie psychologiczno-pedagogiczna teoria i empiria: teoria samourzeczywistnienia Abrahama Masłowa; zasada wysokiej jakości bycia Martina Seligmana; teoria *flow* Mihaly Csikszentmihalyi; cebulowa teoria szczęścia Janusza Czapieńskiego; akmeologia kreatywna; narracje nauczycielek na przełomie życia w badaniach Joanny Łukasik.

ŹRÓDŁA WARSTWICOWEJ TEORII WYCHOWANIA

Warstwicowa teoria wychowania Stefana Kunowskiego zakłada, że rodzajowo zróżnicowane czynniki wewnętrzne tworzą kolejne podłoża wychowania zgodnie z narastającymi potrzebami człowieka. W ich obrębie zachodzą zarówno zmiany ilościowe (dyferencjacja), jak i jakościowe (integracja). Istotną rolę w zaspokajaniu potrzeb odgrywają jakościowe i ilościowe czynniki zewnętrzne, m.in. wychowanie (Karczewska, 2012, s. 161).

Teorię zapoczątkował Nicolai Hartmann, niemiecki filozof przełomu XIX/XX wieku, łączący w swoich poglądach neokantyzm i fenomenologię (por. Kunowski, 2000, s. 84). Kontynuował ją niemiecki pedagog tego okresu Wilhelm Flitner, który jako pierwszy wskazał cztery linie rozwoju człowieka (Kunowski, 1996, s. 194): a) naturalny wzrost, b) społeczne przekazywanie kultury, c) historyczny proces wprowadzania wychowanka do świata wartości, d) duchowy proces powstawania w nim moralno-religijnego życia. Jest to istotna przesłanka, by w rozwoju człowieka, oprócz zmian fizycznych i psychicznych, uwzględnić także rozwój społeczny i duchowy.

Na gruncie polskiej myśli pedagogicznej teorię tę znacznie pogłębił rosyjski pedagog i filozof Sergiusz Hessen, który od 1935 r. przebywał i pracował w Polsce, tworząc własny system pedagogiki kultury. Sergiusz Hessen potraktował wskazane linie rozwojowe jako warstwy bytu człowieka i przyporządkował im odpowiednie warstwy wychowania (por. Kunowski, 1946, s. 36): a) biologiczną – wychowanek

jako organizm psychofizyczny, b) społeczną – wychowanek jako jednostka społeczna, c) kulturalną – wychowanek jako osobowość włączona w tradycję kulturalną, d) moralną – wychowanek jako członek królestwa duchów. Człowiek istnieje i rozwija się jednocześnie w tych czterech płaszczyznach bytu. Fakt ten wykorzystał Stefan Kunowski (1996, s. 194):

Po wprowadzeniu poprawek w dynamicznym ujęciu warstw, które nakładają się jedne na drugie, jak w geologii górotwórcze warstwice, powstała szczegółowa teoria wszechstronnego rozwoju, wyjaśniająca przede wszystkim przebieg procesu normalnej progresji wychowawczej, a na jego tle możliwości zastoju (degresja) oraz rozkładu i dezintegracji w procesie wykolejenia (regresja).

Zarówno teoria warstwicowa, jak i cały dorobek Stefana Kunowskiego sytuowane są w obszarze personalizmu jako przesłanki filozoficznej (por. Bagrowicz, 2000, s. 174).

OGÓLNE ZAŁOŻENIA WARSTWICOWEJ TEORII WYCHOWANIA

Doceniając dawniejsze i nowsze funkcje wychowania, Stefan Kunowski rozumiał wychowanie jako proces obejmujący całe życie człowieka, związany z jego wszechstronnym rozwojem. Zakres wychowania wyznacza zarówno oddziaływanie tradycji, jak i ideał nowego człowieka. W tym obszarze odbywa się wychowanie właściwe, które jest możliwe w drodze kontaktu psychopedagogicznego wychowawcy i wychowanek (por. Kunowski, 1962). Wychowanie właściwe autor wyjaśnił jako ukierunkowany wszechstronnie rozwój w dwóch wymiarach: indywidualnym (personalizacja) i społecznym (socjalizacja). Istotą pierwszego są takie przemiany dyspozycji psychicznych człowieka, których konsekwencją jest przekształcenie postawy egoistycznej w altruistyczną. Istotą uspołecznienia natomiast jest przekształcenie nastawienia zespołowego we wspólnotowe (Kunowski, 1996, s. 170). Składnikami wychowania są: 1. bios – pęd życiowy do naturalnego, psychologicznego rozwoju organizmu, 2. etos – społeczne działanie wychowawców; kształtowanie przeciętnych uznanych wzorów postępowania, np. dobrego ojca, 3. agos – siła działania moralnego i umysłowego autorytetu wychowawców; kształtowanie ponadprzeciętnych wzorów, uszlachetnianie, 4. los – siła niewymierna, niedająca się przewidzieć (Kunowski, 1996, rozdz. 1.3). Wskazane składniki mają charakter dynamiczny. Wychowanie jest wypadkową jednoczesnego

działania tych zewnętrznych dynamizmów. Warto zauważyć, że są to założenia akceptowane we współczesnej pedagogice.

Wszechstronny rozwój człowieka obejmuje pięć okresów rozwojowych, które przebiegają w granicach siedmioletni: wiek przedszkolny, szkolny, okres dojrzewania (dorastania), młodości i dorosłości. Każdy okres rozwojowy zapoczątkowuje odrębną warstwę wychowania. Warstwy te kształtują się w następującej kolejności: biologiczna, psychologiczna, socjologiczna, kulturologiczna, duchowa. Stefan Kunowski rozbudował więc Hessenowską koncepcję warstw wychowania z czterech do pięciu. Wkład Stefana Kunowskiego polega też na poczynieniu kolejnych ustaleń, istotnych dla teorii i praktyki wychowania. Zdaniem pedagoga, warstwy związane są z narastającymi, wciąż nowymi i wyższymi potrzebami, które są ukierunkowane przez wychowanie. Uwzględnia ono fakt, że żadne z nich „nie są prawie nigdy w obfitości zaspokojone, ciągle się pojawiają i dopominają się o dalsze swe zaspokojenie” (Kunowski, 1962, s. 263). Każda z następujących po sobie warstw kształtuje się do momentu powstania nowych potrzeb. One, właściwie zaspokajane, wzrastają ilościowo do poziomu maksymalnego dla danej osoby. Wtedy warstwa utwierdza się w swojej strukturze (wymaga jednak stałego podsyceania na określonym poziomie) i stanowi ona fundament dla następnej – wyższej warstwy (Karczewska, 2012, s. 162). Funkcją oddziaływania wychowawczego jest potęgowanie rozwoju kolejnych warstw, z najmniejszym wpływem na warstwę biologiczną.

Zasługą Stefana Kunowskiego jest skonkretyzowanie treści i celowości poszczególnych warstw w rozwoju człowieka. Każda z nich tworzy bowiem odpowiednie struktury postępowania i rozwojowe formy życiowe. Profesor scharakteryzował je przede wszystkim w dziele *Podstawy współczesnej pedagogiki* (Kunowski, 1996, roz. 3). Użyteczne usystematyzowanie w tym zakresie można także znaleźć w monografii Joanny Karczewskiej (2012, roz. IV), znawczynie dorobku Stefana Kunowskiego. Na podstawie tych opracowań można sformułować następujące prawidłowości integralnego rozwoju i wychowania:

– Warstwa biologiczna powstaje w momencie narodzin człowieka. Wychowanie w zakresie rozwoju fizycznego ma na celu zdrowie, sprawność ruchową, zdolność do pracy i przedłużenie życia. Strukturę warstwy biologicznej stanowi *t e m p e r a m e n t*. Jego funkcją jest: „Ukształtowanie typu postępowania w granicach samych tylko możliwości biologicznych, a opartego na emocjonalnej reakcji i pożądanowej aktywności” (Kunowski, 1946, s. 43). Rozwojową formą życiową tej warstwy jest *z a b a w a d z i e c i ę c a*. W warstwie biologicznej rozpoczyna się roz-

wój psychiki wraz z dyspozycjami i funkcjami poznawczymi, wolitywnymi i emocjonalnymi.

– W warstwie psychologicznej szczególne miejsce zajmuje wychowanie umysłowe i nauczanie. Około siódmego roku życia zaczyna rozwijać się tzw. mądrość życiowa, związana z głębokim poznawaniem samego siebie, innych i świata. Strukturą tej warstwy jest *indywidualność*. Jej funkcją jest „ukształtowanie swoistego typu zachowania się, postępowania w granicach samego tylko wczesnego rozwoju psychicznego opartego na indywidualnych czynnikach” (Kunowski, 1946, s. 43). Głównym czynnikiem indywidualności jest inteligencja, czynniki umysłowe, a nie uczuciowe. Formą rozwojową tego okresu jest *dociekanie*. Polega ono na „wzbogaceniu zabawy elementem poznawczym, na budzeniu i zaspokajaniu intelektualnej ciekawości dziecka” (Karczewska, 2012, s. 165). Wymaga zdolności porównywania, grupowania, klasyfikowania. Kształtuje uwagę, spostrzeganie, pamięć, wnioskowanie oraz inteligencję. Jego naturalnym przejawem jest czytelnictwo, gry edukacyjne, turystyka, majsterkowanie, robotki ręczne (por. Kunowski, 1996, s. 208).

– Warstwa socjologiczna to okres dorastania i dojrzewania płciowego. Człowiek jako osoba społeczna przygotowuje się do życia z innymi. Doświadczenie pokazuje jednak, że społeczna natura człowieka nie zmierza automatycznie ku budowaniu wspólnoty osób, bezinteresownej współpracy czy też zaangażowanemu współuczestnictwu w życiu społecznym. Poprzez edukację społeczno-moralną i wychowanie do pracy poznaje takie sprawności życia społecznego, jak: miłość wobec drugiego człowieka, zaufanie, sprawiedliwość, gospodarność. W tym czasie zapada decyzja o wyborze zawodu. Strukturą tej warstwy jest *charakter*. Jego funkcją jest „stworzenie swoistego typu dojrzałego postępowania w granicach późniejszego rozwoju świadomości społecznej w wychowanku, a opartej głównie na czynnikach woli” (Kunowski, 1946, s. 45). Stanowi on zespół cech, poprzez które wyraża się stosunek wychowanka do samego siebie, innych ludzi i codziennego życia. Stosunek ten decyduje o społecznej i moralnej wartości postępowania. Formą życiową warstwy jest *praca* jako „dociekanie przeniknięte trudem, wysiłkiem i obowiązkiem. Prowadzi ona do dojrzałej postawy odpowiedzialności wobec siebie i grupy społecznej” (Karczewska, 2012, s. 166).

– Człowiek rozwija się również jako odbiorca i twórca kultury. Sferę tę kształtuje „wychowanie w warstwie kulturologicznej, pojawiającej się w wieku młodzieńczym” (Karczewska, 2012, s. 166). Edukacja estetyczna ukierunkowana jest na kształtowanie samodzielnych, twórczych działań oraz umiejętność spędzania czasu wolnego. Strukturą postępowania tej warstwy jest *twórcza osobowość*.

w o ś ć. Rozwija się ona na strukturze charakteru, który sobie podporządkowuje (Karczewska, 2012, s. 166). Stanowi zorganizowaną strukturę względnie trwałych cech psychicznych i fizycznych. Jest wskaźnikiem w pełni rozwiniętego człowieczeństwa. Kształtowanie twórczej osobowości jest zadaniem, a osiągnięcie pełni, czyli dojrzałości stanowi główny cel wychowania (por. Kunowski, 1963, s. 43). Funkcją struktury jest ukształtowanie najbardziej pożądanego typu postępowania człowieka, „opartego na poczuciu własnej osoby, własnej istności, przeżywającej pewne wartości już kulturalne” (Kunowski, 1946, s. 46). Przejawami dojrzałości są: mądrość, zdolność do wartościowania, dążenie do ideału, pragnienie wolności (jako wyraz wolnej woli), zdolności twórcze (przejawiające się aktywnością w postaci pracy i twórczej ekspresji) oraz otwartość na Absolut (por. Karczewska, 2012, s. 167). Formą życiową jest t w ó r c z o ś ć .

– Gdy człowiek poszukuje prawdy, dobra i piękna prowadzących do Absolutu, kształtuje się warstwa duchowa, u progu dorosłości. W tym okresie krystalizują się przekonania światopoglądowe wychowanka. Duchowość zaczyna panować nad cielesnością (Karczewska, 2012, s. 169). Dojrzała osobowość jest punktem wyjścia pozwalającym na wzajemne przenikanie się sfery cielesnej i duchowej. Skutkiem jest sfera dojrzałej duchowości. Strukturą postępowania tej warstwy jest ś w i a t o p o g l ą d . Jego źródłem jest natura człowieka: rozumność i wolność. Człowiek szuka odpowiedzi na nurtujące go pytania dotyczące otaczającej rzeczywistości. Światopogląd powstaje w wyniku długotrwałego procesu wychowania i kształcenia, którego efektem jest zespół własnych przekonań popartych wiedzą (naukową, filozoficzną i ideową) (Karczewska, 2012, s. 170). Struktura światopoglądowa ma u podstaw duchowe właściwości człowieka, za kształtowanie których współodpowiada wychowawca: mądrość i rozumność, zdolność do duchowej miłości, nienawiści, zła, wolność działania i odpowiedzialność za czyny, gotowość do pracy, twórczości i głębokiej kontemplacji (por. Karczewska, 2012, s. 171). Formą aktywności są więc głębsze p r z e ż y c i a ś w i a t o p o g l ą d o w e .

Wymienione warstwy tworzą *bios* wychowanka, który wchodzi w skład stale ścierających się ze sobą dynamizmów rozwojowych. Kolejnymi są: *etos* środowiska, *agos* wychowawców i niedający się przewidzieć *los*. Potencjał ludzkiej natury urzeczywistnia się, przechodząc przez kolejne warstwy rozwojowe, którym odpowiada wychowanie fizyczne, umysłowe, społeczno-moralne, estetyczno-aksjologiczne i światopoglądowo-religijne (por. Karczewska, 2012, s. 164).

ZNACZENIE WARSTWICOWEJ TEORII WYCHOWANIA

Warstwiczna teoria wychowania jest teoretycznym uzasadnieniem wszechstronnego rozwoju człowieka i jego potrzeb (Kunowski, 1960, s. 75). Ich warstwowe ułożenie oraz opis dojrzałości osoby są analogiczne do teorii psychologii humanistycznej, wskazującej na hierarchiczne ułożenie potrzeb człowieka: od potrzeb fizjologicznych, poprzez potrzeby bezpieczeństwa, miłości i przynależności, szacunku i uznania, do potrzeb samorealizacji. Samorealizacja, jako stałe dążenie do aktualizacji swojej potencjalności, jest dążeniem do wewnętrznej spójności, spełnienia swojego powołania. Cechy stanowiące empiryczny wskaźnik samorealizacji, m.in. samoakceptacja, akceptacja otaczającego świata, autonomia, głębia relacji interpersonalnych, spontaniczność, filozoficzne poczucie humoru czy przeżycia duchowe, zawierają się w opisie dojrzałej osoby według warstwicznej teorii wychowania Stefana Kunowskiego. Autor mówi o człowieku jako osobie mądrej, moralnej i twórczej; o wewnętrznie zharmonizowanej i zintegrowanej osobowości (por. Karczewska, 2012, s. 167).

Refleksyjnej krytyce należy jednak poddać język opisu warstwicznej teorii wychowania, zwłaszcza w tych miejscach, w których autor używa pojęcia *osobowość*; na przykład: „stawanie się osobowością” lub „wychowanek jest osobowością kulturalną”. Na podstawie przesłanek filozoficznych (wnoszących rozumienie pojęć: człowiek i osoba) oraz przesłanek psychologicznych (wnoszących rozumienie pojęcia: osobowość) współczesny pedagog nie używa zamiennie określeń: *osoba* oraz *osobowość*. Człowiek jest osobą. Godność tę nadaje mu przymiot rozumności, wolności i zdolności do uczuć wyższych. Człowiek posiada osobowość jako wewnętrzny system integracji jego myśli, uczuć i zachowań, pozwalający mu w sposób charakterystyczny dla niego reagować na środowisko zewnętrzne (społeczno-przyrodnicze). Właśnie ten rys indywidualności i niepowtarzalności jest wpisany w treść słowa *osoba*: jako byt *o-sobny* – w znaczeniu: indywidualny i niepowtarzalny. Pojęcia *osoba* i *osobowość* nie są tożsame: człowiek jako osoba realnie istnieje, natomiast osobowość jest konstruktem teoretycznym, choć niezwykle użytecznym, m.in. dla rozważań o wychowaniu jako przedmiot oddziaływań wychowawczych i samowychowawczych.

Z refleksyjną krytyką należy też odnieść się do okresów rozwojowych wyróżnionych w warstwicznej teorii wychowania. Są one wyznaczone „granicami siedmioletni” (Kunowski, 1996, s. 196). Anna Brzezińska, psycholog rozwoju i wychowania, w książce pt. *Społeczna psychologia rozwoju* (2004, s. 218 i 278)

zestawiła porównawczo dziewięć uznanych koncepcji podziału biegu życia człowieka na etapy, których autorami są: Zygmunt Freud, Erik H. Erikson, Jean Piaget, Lawrence Kohlberg, Gisele Labouvie-Vief, Robert L. Selman, Maurice Debesse, Daniel J. Levinson, Lew S. Wygotski. Żadna nie ma granic siedmioleci. Stefan Kunowski przedstawił jednak istotne uzasadnienie swojego stanowiska:

Po odrzuceniu tradycji starożytnej podziału życia ludzkiego na siedmiolecia [...] ze względu na magiczne znaczenie siódemki, nauka od czasów pozytywizmu szukała podstaw empirycznych do periodyzacji życia ludzkiego. Jednakże ani okresy fizycznego bujania w górę i pełnienia, ani rozwój kośćca czy uzębienia nie dały wyraźnych jednolicie granic, ponieważ przebiegają zbyt indywidualnie, dlatego też psychologia rozwojowa szukając czynników zmian i faz psychicznych przyjęła potoczny podział na niemowlęstwo (do 1. roku życia), wiek poniemowlęcy (czyli żłobkowy, do 4. roku życia), przedszkolny (do 7. roku życia), wiek szkolny dorastania i młodzieńczy, doprowadzający do dorosłości. Jednakże psychologia rozwoju dzieci i młodzieży bada tylko przemiany psychiczne, nie mogąc w sposób istotny mówić o rozwoju fizycznym, społecznym czy też duchowym (Kunowski, 1996, s. 194).

Złagodzeniem sztywnego stanowiska w tym zakresie jest jednak określenie Stefana Kunowskiego, że przyjęty przez niego rytm zmian okresów rozwojowych człowieka ma charakter orientacyjny:

Okresy rozwojowe zaś przebiegają w granicach siedmioleci, które nie są cyfrą magiczną, lecz wyznaczają rytm rozwoju naturalnego ludzi, tworząc granicę orientacyjną dla przyspieszenia (akceleracji) lub opóźnienia (retardacji) rozwoju w stosunku do osiągniętego maksimum poprzedniej warstwy, tak że zupełny brak objawów wyższej warstwy po upływie siedmiolecia wskazuje na zahamowanie rozwojowe i jakiś rodzaj niedorozwoju (degresja) (Kunowski, 1996, s. 196).

Warto zauważyć, że w zmieniającej się organizacji etapów edukacyjnych w Polsce od roku szkolnego 2017/2018 ostatecznie przyjęto próg siedmioletni rozpoczęcia edukacji szkolnej.

Wskazane założenia, zaproponowane do refleksyjnego namysłu, nie pomniejszają znaczenia tych prawidłowości teorii warstwicowej, które dla współczesnego pedagoga stanowią zobowiązujące zadanie. Taką prawidłowością jest wskazanie kierunku przebiegu wszechstronnego rozwoju osoby przez pięć warstw: warstwa biologiczna łączy się z dojrzewaniem uczuć i popędów, psychologiczna – z rozwojem inteligencji, socjologiczna – z postępowaniem woli, kulturologiczna – z twórczością, duchowa – z religijnością. Istotne jest więc w organizowaniu procesu

integralnego wychowania objęcie jego zakresem obszaru wznastania fizycznego i zdrowotnego, umysłowego, społeczno-moralnego, estetycznego, co stanowi tzw. dziedziny wychowania. Ich treść może być wyznaczona poprzez przypisane kolejnym warstwom struktury rozwojowe (temperament, indywidualność, charakter, twórczą osobowość i światopogląd) oraz formy rozwojowe (zabawę, dociekanie, pracę, twórczość i głębsze przeżycia światopoglądowe). Formy rozwojowe są jednocześnie formami aktywności własnej wychowanka, warunkującymi rozwój kolejnych warstw. Doskonalenie tych form umożliwia współwystępowanie odniesień indywidualnych i społecznych wychowanka.

Teoria warstwicowa może stanowić model wyjaśniający możliwości prawidłowego przebiegu rozwoju osoby, który rzadko (lub nigdy) przebiega idealnie, bez najmniejszych choćby trudności (por. Kunowski, 1996, s. 201). Skoro bowiem warstwy nakładają się jedne na drugie, jak w geologii warstwy górotwórcze, wyjaśniając przebieg procesu normalnej progresji wychowawczej, to w takim razie na jej tle można ustalić *d e g r e s j ę* i *r e g r e s j ę*. Degresja oznacza zatrzymanie się rozwoju na poziomie osiągniętej integracji, natomiast regresja ma miejsce wtedy, gdy wydłużona dyferencjacja nie dopuszcza do procesu integracji (dyferencjacja dotyczy zmian ilościowych; integracja – dojrzewania jakościowego) (por. Kunowski, 1996, s. 195).

Za szczególną wartość teorii warstwicowej należy uznać integralność wychowania. Ma ona podwójny wymiar. Po pierwsze, integralność wychowania i rozwoju: wychowanie jest związane z rozwojem człowieka. Skoro rozwój człowieka dotyczy kilku sfer, to i wychowanie, przygotowujące do samowychowania, powinno objąć je wszystkie. Po drugie, integracja wymiarów wychowania: powinno ono dotyczyć wymiaru indywidualnego, ale też rodzinnego i społecznego życia wychowanka. Istotne dla teorii i praktyki wychowania jest przyjęcie założenia, że trwa ono przez całe życie: od momentu poczęcia do śmierci. Jest to fakt oczywisty dla współczesnej pedagogiki, ale w czasie tworzenia teorii warstwicowej nie był on truizmem. Mimo to o swojej teorii Stefan Kunowski powiedział skromnie: „Wypowiedziałem to, co było prawie bez reszty sformułowane” (Kunowski, 1946, s. 36).

Najwyższym celem działań wychowawczych i edukacyjnych jest osiągnięcie pełni życia, przy czym pełnia oznacza dojrzałość człowieka. Doświadczenie tej pełni wymaga integracji rozwoju i wychowania oraz integralności wskazanych warstw i wymiarów życia wychowanka.

INTEGRACJA I INTEGRALNOŚĆ JAKO WARUNEK SAMOSPEŁNIENIA I SZCZĘŚLIWOŚCI CZŁOWIEKA

Teoria i empiria nauk społecznych potwierdzają, że integracja oraz integralność są związane z samospełnieniem człowieka oraz warunkiem jego szczęśliwości. Już Abraham Maslow, twórca psychologii humanistycznej, dowodził, że samourzeczywistnienie jest pełnią człowieczeństwa (Maslow, 2004, s. 194).

Przedstawiciele psychologii pozytywnej, zakorzenionej w paradygmacie psychologii humanistycznej, podkreślają właściwości potencjału, nabywane w toku rozwoju i wychowania. Według Martina Seligmana, inicjatora psychologii pozytywnej, zasada wysokiej jakości bycia związana jest z uaktywnianiem swoich możliwości we wszystkich podstawowych obszarach swojego codziennego funkcjonowania, np. w pracy, miłości, zabawie, rodzicielstwie. Psycholog stwierdził: „Oto mój przepis na dobre życie: wykorzystuj codziennie swoje zalety sygnaturowe w głównych dziedzinach swojego życia [...]” (Seligman, 2005, s. 214). Autor podaje zasadę wysokiej jakości bycia, pokazując jej związek ze szczęśliwością człowieka: „Dobre życie polega na czerpaniu szczęścia z codziennego wykorzystywania swoich zalet sygnaturowych w głównych dziedzinach życia” (Seligman, 2005, s. 333). Wyłonienie sześciu głównych cech cenionych przez zdecydowaną większość tradycji filozoficznych i religijnych, a łącznie składających się na pojęcie dobrego charakteru, potwierdza zasadność wyróżnienia piątej warstwy wychowania przez Stefana Kunowskiego – warstwy duchowej. Do tych cech należą bowiem: mądrość i wiedza, odwaga, miłość i człowieczeństwo, sprawiedliwość, wstrzeźliwość, duchowość i transcendencja (Seligman, 2005, s. 181).

Związek integracji i integralności ze szczęśliwością człowieka można odnaleźć także w badaniach amerykańskiego psychologa węgierskiego pochodzenia Mihaly Csikszentmihalyi, współtwórcy psychologii pozytywnej. Autor przez ponad ćwierć wieku prowadził badania dotyczące tzw. optymalnego doświadczenia życiowego, wskazując na to, co sprawia, że jedni ludzie doświadczają maksymalnego przeżywania wykonywanej czynności, a inni tego doświadczenia nie mają. Psycholog jest twórcą teorii *flow* (przepływu), która oznacza proces całkowitego zaangażowania w życie (Csikszentmihalyi, 2005, s. 9). Na podstawie przeprowadzonych badań autor ustalił warunki i skutki przepływu w poszczególnych obszarach funkcjonowania człowieka, np. przepływ myśli, praca jako przepływ czy seks jako doznanie przepływu. Zadaniem stawianym przez teorię przepływu jest tworzenie harmonii w wykonywanych czynnościach oraz poszerzenie jej zakresu tak, by całe życie zamienić w tzw. przepływ. Wymaga to spełnienia konkretnych warunków, które

związane są z integracją i integralnością: po pierwsze, sformułowania takiego celu w życiu, z którego wynikają wszystkie cele pośrednie, więc objęcia nim zakresowo wszystkich sfer funkcjonowania osoby; po drugie, zaangażowania wszystkich swoich możliwości, harmonii wyborów, decyzji, uczuć, działań. Optymalne doświadczenie zapewnia stałe poczucie sensu i jest – zdaniem autora – warunkiem życiowej szczęśliwości (Csikszentmihalyi, 2005). Warto zauważyć, że szczęśliwość wymaga integralności sfer rozwojowych człowieka oraz obszarów jego codziennego funkcjonowania. Mihaly Csikszentmihalyi stwierdził, że wszelaka złożoność „oznacza, oprócz różnicowania, także proces integracji. Zadaniem na następne dekady oraz stulecia jest zapewnienie rozwoju tego zaniedbanego składnika naszych umysłów. Nauczylismy się oddzielać od siebie nawzajem oraz od środowiska. Teraz zaś musimy nauczyć się sposobu ponownego połączenia się z otoczeniem oraz innymi jednostkami, bez narażania naszej ciężko wywalczonej indywidualności” (Csikszentmihalyi, 2005, s. 404-405). Założenie to harmonizuje z dwoma wymiarami wychowania, wyróżnionymi przez Stefana Kunowskiego: indywidualnym i społecznym. Skutkiem powinno być przekształcenie postawy egoistycznej wychowanka w altruistyczną oraz jego nastawienia zespołowego we wspólnotowe (Kunowski, 1996, s. 170).

„Wielowarstwowość” szczęścia pokazuje też polski psycholog Janusz Czapieński w tzw. cebulowej teorii szczęścia. Autor wyróżnił, ułożone na wzór cebuli, trzy warstwy dobrostanu psychicznego człowieka (Czapieński, 2003, s. 89-100): 1. wola życia – jest to warstwa najgłębsza, zdeterminowana genetycznie, niezależna od świadomości; zapobiega osłabieniu chęci do życia czy zapału do działania, a w razie takiego stanu, przywraca poziom właściwy danej osobie po załamaniach spowodowanych nieszczęściami; wola życia jest najmniej podatna na obiektywne warunki życia i ich zmiany; 2. ogólny dobrostan subiektywny w wymiarze hedonistycznym i eudajmonistycznym – jest to warstwa pośrednia; wymiar hedonistyczny oznacza zadowolenie z życia, bilans emocjonalny, ogólne satysfakcje; wymiar eudajmonistyczny – poczucie sensu i znaczenia życia, oceny poznawcze; warstwa ta jest kompromisem pomiędzy dwiema pozostałymi warstwami; 3. bieżące doświadczenia afektywne i satysfakcje cząstkowe, dotyczące poszczególnych aspektów życia, np. rodziny, pracy, finansów, wypoczynku; jest to warstwa zewnętrzna, najbardziej podatna na obiektywną sytuację życiową i jej zmiany, np. pogoda może wpłynąć na nastrój, a niekorzystne ułożenie pieniędzy na niezadowolenie ze swojej sytuacji finansowej. Warstwy ułożone są hierarchicznie ze względu na ich adaptacyjne znaczenie i mają charakter dynamiczny. Człowiek ustawicznie zmierza do stanu względnej równowagi we właściwym dla

niego poziomie dobrostanu (por. Czapiński, 2001, s. 300). Integralność warstw ma znaczenie dla utrzymania tego poziomu dobrostanu psychicznego, czyli poznawczej i emocjonalnej oceny własnego życia. Badania empiryczne potwierdzają, że człowiek szczęśliwy częściej inicjuje kontakt z innymi, wyraża więcej sympatii wobec nowo poznanych osób i jest bardziej skłonny do udzielenia pomocy potrzebującym (Czapiński, 1994, s. 156).

Nawiązaniem do szczytowych osiągnięć człowieka jest także rozwijająca się współcześnie akmeologia kreatywna (grec. *akme* – szczyt, wierzchołek) jako nauka o uwarunkowaniach osiągania najwyższego poziomu twórczej dojrzałości osobowościowej i profesjonalnej (por. Wiszniakowa, 2003, s. 7). Warto przypomnieć, że Stefan Kunowski uznał twórczą osobowość za strukturę postępowania, jej kształtowanie za istotne zadanie wychowania, a osiągnięcie pełni, czyli dojrzałości za cel wychowania. Funkcją tej struktury jest bowiem ukształtowanie najbardziej pożądanego typu postępowania człowieka. W akmeologii kreatywnej przyjęto, że poziom osobowości dojrzałej i stopień jej samoaktualizacji zależy od integracji wpływu wielu czynników, którym osoba podlega w procesie dynamicznego rozwoju, a dochodzenie do pełnej (szczytowej) dojrzałości jest etapowe i obejmuje siedem wymiarów (poziomów), m.in. fizyczny, społeczny i duchowy (Wiszniakowa, 2003, s. 90-91). Warstwa duchowa, o którą Stefan Kunowski uzupełnił wcześniejsze teorie, stanowi w tym procesie istotne znaczenie:

W miarę dojrzewania duchowego zwiększa się potencjał kreatywny człowieka, ulega pogłębieniu jego osobowość oraz wzbogacają się jego dokonania zawodowe [...]. Dojrzałość kreatywna w swym najwyższym wcieleniu stanowi zespolenie z dojrzałością duchową i dzięki takiej postaci umożliwia osobowości twórczej osiągnięcie maksymalnego stopnia twórczej gotowości oraz dotarcie na szczyt zdolności kreatywnych (Wiszniakowa, 2003, s. 92).

Co ciekawe, poziomy dojrzałości osobowościowej oraz dochodzenia do szczytu możliwości twórczych zostały ułożone warstwowo w postaci modelu góry (por. Wiszniakowa, 2003, s. 96, rys. 2.7). Pozwala to na wskazanie adekwatności do modelu warstw wychowania w teorii Stefana Kunowskiego i jego analogii do procesów górotwórczych. Akmeologia kreatywna przyjmuje też dynamiczny charakter poszczególnych poziomów, co odpowiada dynamicznemu ujęciu warstw wychowania w założeniach Stefana Kunowskiego. Przedmiotem zainteresowań akmeologii kreatywnej jest więc człowiek postrzegany integralnie w poszczególnych wymiarach jego rozwoju i funkcjonowania. Rozwój związany jest z wychowaniem i nauczaniem, które przygotowują do samowychowania, samokształcenia

i samodoskonalenia, niezbędnych do osiągnięcia pełni dojrzałości (por. Wisznia-kowa, 2003, s. 92). Akmeologia kreatywna koncentruje się jednak na człowieku dorosłym i jego samoaktualizacji w wymiarze osobistym i zawodowym, natomiast teoria warstwicowa ma zakres szerszy, dotyczy bowiem całego biegu życia człowieka. Prawidłowości wszechstronnego rozwoju sformułowane przez Stefana Kunowskiego można więc potraktować jako niezbędną przesłankę osiągnięcia szczytowej dojrzałości twórczej człowieka dorosłego. Fenomen pełni dojrzałości osobowościowej człowieka twórczego aktualizuje się poprzez działalność społeczną, życie duchowe, osobiste, rodzinne, zawodowe i inne sfery aktywności (Wisznia-kowa, 2003, s. 8), przyczyniając się do samospelnienia i poczucia szczęśliwości.

Przekonywującym dowodem na aktualność warstwicowej teorii wychowania i jej wymiaru integralności są poszukiwania badawcze pedagogów. Joanna Łukasik z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie wydała książkę pt. *Doświadczenie życia codziennego. Narracje nauczycielek na przełomie życia* (Łukasik, 2013). Na podstawie metody biograficznej autorka zanalizowała codzienność pozazawodową sześciu aktywnych zawodowo nauczycielek, znajdujących się na przełomie połowy życia. Wśród codziennych doświadczeń badanych kobiet wiele było do siebie podobnych, pojawiały się w zbliżonym czasie i przestrzeni. Mimo to doświadczenia te miały charakter indywidualny, bo były przeżywane, określane i opisywane przez pryzmat osobistych dokonań i zdarzeń (por. Łukasik, 2013, s. 264). Codzienność dla każdej osoby stanowiła inną jakość. Była związana z troskaniem o innych i siebie, z zagospodarowaniem przestrzeni życia codziennego w wymiarze fizycznym i duchowym, kolektywnym (rodzina, najbliżsi) i indywidualnym oraz sytuacjami odpoczynku i religijnymi (Łukasik, 2013, s. 265). Badania potwierdziły swoistą sztukę życia: indywidualność i różnorodność codziennych doświadczeń; wielość obszarów funkcjonowania, wymagających troskania ze strony badanych osób; wielość zasobów, które musiały być wcześniej przez człowieka wypracowane, by zaradzić sytuacjom trudnym, by znaleźć nowy ich sens. Doświadczenia te decydują o kondycji psychospołecznej osób, a bez integralnego ujęcia tego, co jest dla nich ważne, trudno starać się o poczucie szczęśliwego życia małżeńskiego i rodzinnego oraz satysfakcję zawodową (por. Łukasik, 2013, s. 283). Na znaczenie integralności poszczególnych sfer funkcjonowania człowieka zwracał uwagę Stefan Kunowski, co zostało wskazane w charakterystyce założeń i znaczenia teorii warstwicowej.

Przywołane teorie i badania potwierdzają aktualność warstwicowej teorii wychowania, a także związek integracji rozwoju i wychowania oraz integralności wymiarów życia człowieka z jego samospelnieniem i szczęśliwością. W 40-lecie

pożegnania Profesora Stefana Kunowskiego warto tę aktualność uczynić przedmiotem refleksji. Doświadczony pedagog Jerzy Bagrowicz (2000, s. 50) uznał warstwicową teorię wychowania za teorię klasyczną. Jako klasyczne uznaje się te dzieła, które są podstawowe, reprezentatywne i najcenniejsze. Jest pożądane, by współczesny pedagog wyjmował ze skarbca wychowania klasyczne teorie i ich refleksyjne znanstwo łączył z treściami nowych teorii, bowiem wartościowe mogą okazać się jedne i drugie. Jeśli poprzestanie on wyłącznie na współczesnych nurtach myślowych, to istnieje zagrożenie porzucenia tradycyjnego ideału wyrażonego kształceniem rozumu i duszy. Jeśli je pominie, koncepcje wychowania mogą okazać się nie w pełni „przystawalne” do specyfiki współczesnych czasów. Ciągłość bez zmiany i zmiana bez ciągłości – żadna z tych perspektyw nie jest wskazana w wychowaniu, bo, jak wskazała pedagog Maria Chodkowska (2008, s. 53): „Każdy rozwój jest budowaniem gmachu nowoczesności na fundamentach tradycji”. Stefan Kunowski uważał, że z chaotycznego świata edukacji i tak pozostanie tylko to, co jest prawdziwe (por. Karczevska, 2012, s. 17). Myśl tę można potraktować jako dobre życzenie w dobie zmian na wszystkich szczeblach edukacyjnych.

BIBLIOGRAFIA

- BAGROWICZ, J. (2000), *Edukacja religijna współczesnej młodzieży. Źródła i cele*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- BRZEZIŃSKA, A. (2004), *Spoleczna psychologia rozwoju*, Warszawa: Scholar.
- CHODKOWSKA, M. (2008), *W poszukiwaniu perspektyw interdyscyplinarności teorii i praktyki pedagogicznej*, „Roczniki Pedagogiczne” 31(2008), s. 45-54.
- CSIKSZENTMIHALYI, M. (2005), *Przeptyw. Psychologia optymalnego doświadczenia*, Taszów: Moderator.
- CZAPIŃSKI, J. (1994), *Psychologia szczęścia. Przegląd badań i zarys teorii cebulowej*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- CZAPIŃSKI, J. (2003), *Psychologiczne teorie szczęścia*, w: J. Czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, Warszawa: PWN, s. 51-102.
- CZAPIŃSKI, J. (2001), *Szczęście – złudzenie czy konieczność? Cebulowa teoria szczęścia w świetle nowych danych empirycznych*, w: M. Kofta i T. Szustrowa (red.), *Złudzenia, które pozwalają żyć*, Warszawa: PWN, s. 266-306.
- FROMM, E. (2000), *Niech się stanie człowiek*, Warszawa–Wrocław: PWN.
- HEIDEGGER, M. (1977), *Czas światooobrazu*, w: K. Michalski (oprac.), *Budować, mieszkać, myśleć*, Warszawa: Wyd. Czytelnik, s. 128-167.
- KARCZEWSKA, J. (2012), *Integralne wychowanie – chrześcijańska koncepcja Stefana Kunowskiego*, Kielce: Uniwersytet Jana Kochanowskiego.

- KUNOWSKI, S. (1960), Boży dar życia ludzkiego a wychowanie człowieka, „Ateneum Kapłańskie”, nr 209, s. 59-78.
- KUNOWSKI, S. (1996), Podstawy współczesnej pedagogiki, Warszawa: Wyd. Salezjańskie.
- KUNOWSKI, S. (1962), Potrzeby wychowania duszpastersko-katechetycznego, „Katecheta”, 5(1962), s. 263-272.
- KUNOWSKI, S. (2000), Problematyka współczesnych systemów wychowania, Kraków: Impuls.
- KUNOWSKI, S. (1946), Proces wychowawczy i jego struktury. Temperament, indywidualność, charakter, osobowość, Lublin: Instytut Pracy Nauczycielskiej.
- KUNOWSKI, S. (1963), Wpływ techniki na osobowość człowieka, „Zeszyty Naukowe KUL”, z. 4, s. 37-59.
- ŁUKASIK, J. (2013), Doświadczanie życia codziennego. Narracje nauczycielek na przełomie życia, Kraków: Impuls.
- MASLOW, A. (2004), W stronę psychologii istnienia, Poznań: Rebis.
- SELIGMAN, M. (2005), Prawdziwe szczęście. Psychologia pozytywna a urzeczywistnienie naszych możliwości trwałego spełnienia, Poznań: Media Rodzina.
- TISCHNER, J. (2000), Jak żyć?, Wrocław: Wyd. Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- WISZNIAKOWA, N. (2003), Akmeologia kreatywna, Łódź: Wyd. Instytutu Postępowania Twórczego.

AKTUALNOŚĆ ZAŁOŻEŃ WARSTWICOWEJ TEORII WYCHOWANIA STEFANA KUNOWSKIEGO

Streszczenie

Celem artykułu jest uzasadnienie tezy, że aktualność założeń warstwicowej teorii Stefana Kunowskiego jest potwierdzeniem psychologiczno-pedagogicznej prawidłowości dotyczącej związku rozwoju i wychowania człowieka z jego samospelnieniem, postrzeganym jako powód i warunek szczęśliwości. Według tego pedagoga wszechstronny rozwój człowieka obejmuje pięć okresów rozwojowych, które przebiegają w granicach siedmioleci. Każdy okres rozwojowy zapoczątkowuje odrębną warstwę wychowania. Warstwy te kształtują się w następującej kolejności: biologiczna, psychologiczna, socjologiczna, kulturologiczna, duchowa. W artykule przedstawiono źródła warstwicowej teorii wychowania, jej ogólne założenia i ich aktualność. Uzasadniono, że integralność warstw wychowania jest warunkiem samospelnienia i szczęśliwości człowieka. Odwołano się do psychologiczno-pedagogicznej teorii i empirii: teoria samourzeczywistnienia Abrahama Masłowa; zasada wysokiej jakości bycia Martina Seligmana; teoria *flow* Mihaly Csikszentmihalyi; cebulowa teoria szczęścia Janusza Czapińskiego; akmeologia kreatywna; narracje nauczycielek na przełomie życia w badaniach Joanny Łukasik.

Słowa kluczowe: Stefan Kunowski; warstwicowa teoria wychowania; integralność wychowania.

CURRENT ASSUMPTIONS OF THE CONTOUR THEORY OF EDUCATION
OF STEFAN KUNOWSKI

S u m m a r y

The aim of the article is to justify the thesis that the validity of the assumptions of Stefan Kunowski's contradictory theory is a confirmation of the psychological and pedagogical property of the relationship between the development and the upbringing of man with his self-fulfillment, seen as a reason and a condition of happiness. According to the pedagogue, human development encompasses five developmental periods that take place within seven years. Every development period starts a separate layer of education. These layers are formed in the following order: biological, psychological, sociological, cultural, spiritual. The article presents the sources of the contradictory theory of education, its general assumptions and their validity. It is justified that the integrity of the layers of education is a condition of self-fulfillment and of human happiness. It has been referenced to psychological-pedagogical theory and empiric: Abraham Maslow's self-realization theory; the principle of high quality of being Martin Seligman; flow theory of Mihaly Csikszentmihalyi; onion theory of happiness of Janusz Czapiński; creative acology; narratives of teachers at the life breakthrough in the study of Joanna Lukasik.

Key words: Stefan Kunowski; a contour theory of education; integrity education.

Translated by Dominika Muńko